

İLK ROMANTİĞİMİZ : AHMET MİDHAT EFENDİ

Maksut YİĞİTBAŞ*

"... Bizim Osmanlılığımızda iki şan vardır ki, bunların yalnız birisi bile bizim için teşerrüfe kâfi iken Hak Teâlâ Hazretleri bizi onların ikisiyle birden mübeccel eylemiştir. Bunlardan birisi Müslümanlık, diğeri Türklük ! Bu iki şeyin ikisi de tarihleri cihanda hiç btr milletin, hiç bir halkın tarihine kıyas kabul edemeyecek derecede kahramanâne ve şâirânedir..."¹

Tanzimat'ın ilanıyla değişimi gerçekleştirilmeye çalışılan resmî ve gayr-ı resmî toplumsal yapılarımıza çok sürmeden edebiyat da katılır. Bu sahada değişimin önemli versiyonları klasizm etkisinde olan Şinâsi ile yapılır. Ancak bu klasizm bizim Klasik edebiyatımıza zıt yapıda olmuştur. Klasik edebiyatımızın doğuya has klişe yapısına, batıya has bir klişe anlayışıyla karşı çıkmıştır. Şinâsi'nin bu hareketine çok geçmeden onun tilmizleri diyebileceğimiz Namık Kemal ve Ziyâ Paşa da katılır. Fakat bunların etkilendikleri, esinlendikleri klasizm değil romantizmdir. Bu iki sanatkârımız eski edebiyatımızdan kendilerini, önce Şinâsi'nin ve sonra da batılı romantiklerin eserleriyle kurtarmışlardır. Şinâsi'ninkiler onlara yeniliğin gereğini, batılılarınkiler ise takip etmeleri gereken yolu göstermişlerdir. Romantizm, kendilerine başarabildikleri ölçüde his dünyalarını tatmin imkânını bahşediyordu. Namık Kemal, onda aksiyonel mizacına benzerlik bulurken, Ziyâ Paşa da santimentalistliğini yani insaniliğini buldu. Şinâsi'nin ise, romantizmin belki de en şevketli dönemini yaşadığı sırada Fransa'da bulunmasına rağmen romantizmi değil de klasizmi tercih etmesini, onun akılcılığında aramalıyız. Yeni edebiyatımızın bu ilk temsilcilerinin ne ölçüde batı edebiyatını ve akımlarını tanıyıp benimsediklerini ancak eserlerindeki bu akımların esinlerinden ve şahsiyetlerin bahsinden yola çıkarak bulabiliriz.

Bütün bunlar Tanzimat edebiyatının ikinci nesli ve dönemi için de söz konusudur. Bu nesil de bir önceki nesil gibi edebî olarak dünyaya aynı noktadan bakmaya başlamış ve onlar gibi romantizmi de karar kılmışlardır. Ancak bunlar daha şanslıydılar. Çünkü kendilerinden önce bu alanda roman, tiyatro ve şiir örnekleri bırakılmıştı. Recaizâde Mahmud Ekrem'in, Sami Paşazâde Sezaî ve

* Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi.

¹ Ahmet Metin ve Şirzat, s. 72, İstanbul 1309 (OKAY, Prof. Dr. Orhan, Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi, İst. 1991, s. 33'den naklen)

Abdülhak Hamid'in en önemli farkları değişik olarak romantizmi değerlendirmeleridir. Toplumun sosyal dünyasından ziyade iç dünyasına baktılar, alakadar olup eserler verdiler. Bunda kendi fitratlarının rolü olduğu gibi dönemin idaresinin de etkisi vardır.

Bu gelişmeler içerisinde edebî sahada mütevazî tavrı ve hayata faydalı olmak için geldiğine inanıp bu uğurda gayret gösteren, Türk milletinin elif-ba hocası belirir : Ahmed Midhat Efendi. Sosyal statü açısından dönemin edebî zirvelerine mukabil toplumun alt katmanlarından, bir attar cırahğından gelmiş olan Ahmed Midhat Efendi, Midhat Paşa'nın himmetiyle bambaşka bir insan olmuş ve az da olsa (dönemimize kıyasla oldukça fazla) bir şeyler öğrenip Fransızca tahsil etmiştir. Hâce-i Evvel ünvanını alınca varlığının farkına varmış ve bir milletin Hâce-i Evvel'i olmaya azmetmiştir. Eksik, sathî ve bazen de yanlış bir çok şey öğrenmiştir. Fakat bu önemli değildir. Bunlar, bir çok eksikliği olan topluma yeter de artardı bile. Ahmed Midhat'ın bu çok şey bilmesi, okuması ve öğrenmesi onu dönemin ansiklopedist yazarı yapmıştır.

Özel yaşamından ve eserlerinden yola çıkarak Ahmed Midhat'ın samimi bir inanca sahip, dindar bir kişi olduğu kadar iyi bir milliyetçi olduğunu da söyleyebiliriz. Ancak onun bu milliyetçiliği İslamî potada erimiş ve Osmanlılıkta kendini bulmuş bir milliyetçiliktir. Dolayısıyla bu ırkî olmaktan çok kültüre ve medeniyete dayalıdır. Prof. Dr. Orhan OKAY Hocamızın Ahmed Midhat'la ilgili önemli eserinden ilhamen kaleme aldığımız bu yazımızda onu, romantizm açısından ele alarak bu akımın şahsi yaşamına ve eserlerine aksedişinin silüetini vermeye çalıştık.

Victor Hugo, Hernani Mukaddime'sinde "... Romantizm edebiyatta liberalizmden başka bir şey değildir..."² der. Stendhal, romantizm için şu ifadeyi kullanır : "... Romantizm alışkanlıklarının ve inançlarının bu günkü durumunda insanlara mümkün olan en fazla zevki vermiş olan bir edebiyatı simgelemektedir..."³ Alman romantiklerinden Goethe, romantizmi hasta, klasizmi sağlık olan diye tarif eder. Bütün bunlarla birlikte romantizm ve klasizm için şunu söyleyebiliriz ki romantizm, klasik edebiyatın tek düzeliğini, her kalbe her olaya aynı klişe ile bakan dar kalıbını kırmıştır. Sanatçı edebî hürriyetini çevreleyen zincirlerden, klasizmin belirleyici ve yönlendirici tesirinden kurtulmuştur. Kendi 'ben'ini keşfeden sanatçı olaylara daha değişik bir açıdan bakmaya başlamıştır. Böylelikle edebiyatta konu ve olayların değişkenliği ön plana çıkmış, birden fazla

² Kolcu, Y. Doç. Dr. A. İhsan, Millî Romantizm Açısından Cengiz Aytmatov, Ötügen Yay. İstanbul, 1997, s. 14-15 (naklen)

³ Stendhal'in 1823 yılında, 'Racine et Shakespeare' adlı yapıtından, Romantizm-Sanat Ansiklopedisi, Çev. İnce, Özdemir - Usınanbaşı, İlhan, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s. 181 (naklen)

ifade ve yorumlarla yeni eserler tercih etme romantizmin genel kurallarından ⁴ olmuştur.

Aşk, romantiklerin tabiat ve dini geride bırakacak kadar önemli bir temasıdır. Romantikler, aşkın zaman akışına karşı durduğunu, öyle ki zamanı durdurduğuna dahi inanırlar. Fakat onların aşklarında sosyalite ve ahlâk önemli yer tutar. Aşk yüce ve ulvidir. Maşuk, melek-kadın özelliği taşır. İyinin çok iyi, kötünün ise bir hayli kötü olduğu romantizmde böyle bir tiplene yadınmamalı. Ahmed Midhat'ta sevilen iyi kadın kahramanların hangisi melek-kadın değildir. Felatun Bey ile Rakım Efendi'de Cânân, Demir Bey'de Polini, Mesâil-i Muğlaka da rozet hep melek-kadın kahraman olarak karşımıza çıkarlar. Bunların âşıkları ise idealize edilmiş erkek tipler olarak Müslümanlığın ve Türklüğün bütün güzelliklerini şahsiyetlerinde sergileyen birer Osmanlıdırlar. Hemen hepsi İstanbullu bir genç kibarlığında, çekingen-mahcup, mert, yakışıklı, bilgili ve çalışkandırlar. Her zaman millî olup yerlilik temel vasıflarıdır. Bu özellikleriyle iç romantizmin yazar beninin egemen rol oynadığı eserlerde kahraman kişiliği ile yazar kişiliği özdeşleşmiş ve hepsi genç bir Ahmed Midhat olmuşlardır. Onların gerekli gördükleri veya uygun her yerde Osmanlılığı, Müslümanlığı ve Türklüğü kısacası bizim olan her şeyi savunup dile getirmeleri, Madame de Stael'in " ... Romantizmin ilk ve karakteristik vasfının millî duyguyu dile getirmektir..." söylemiyle ne kadar çok örtüşür. Ahmed Metin ve Şirzat'ta Akdeniz seyahatini özel yatıyla yapan Ahmed Metin, gemisinin personelini Türklere seçmiştir. Kaptan Ünyeli Ömer'dir. Lostromo İsmail Çavuş'tur, hesap memuru ve tayflar da Türk'tür. O devirde böyle burjuva bir seyahatta bütün personelin Türk olması mümkün olmadığından arkadaşı Hüseyin Basri hayret içinde kahr.

--- 'Vallahi, alâ ! Memurlarımızın kaffesi Türk' der. Ahmed Metin'in buna cevabı :
--- ' Öyle olacak ya ! Tayflarımız dahi Türk. Aşçımız da Türk. İstifar mani olmasaydı hizmetçi kadınları dahi Türk'ten alırdım. Ben neyim ? Ben Türk değil miyim ? Türk olan yine Türk olana rağmen.' ⁵ Ahmed Midhat'ın bütün erkek baş kahramanları bu duyarlılıkta olmasalar da çok uzak sayılmazlar.

Romantizmin sanatkarları bütün sanatlara ilgi duyarlar. Bazen de sanatçıdırlar. Stendhal hem resim (Histoire de la Peinture en Italie, 1817) hem de müzik (Les vies de Haydn, Mozart et me'tastese, 1815) konularında yazmıştır. Hugo : "... Her şeyde musiki vardır. Kainattan bir ilahi yükselir..." ⁶ demiştir.

Özel yaşamında müziğe ve tiyatroya meraklı olan Ahmed Midhat piyano çalar ve doğu-batı müziğine ilgi duyardı. ⁷ Tiyatro çalışmalarında da ilgisi bu türün yararları yönünde olmuştur. Onun bu ilgileri aile yaşamına da aksetmiştir. Ailesini

⁴ Kolcu, a.g.e. s. 15

⁵ Ahmed Metin ve Şirzat, s. 339, (Okay, a.g.e. s. 34-35'ten naklen)

⁶ Türk Dili ve Edebiyatı Ans., İstanbul, Dergâh Yay c. VI, s. 346 ;

⁷ Okay, a.g.e. s. 339

bu sanatlarla iştigal ettirmesini, büyük oğlu Dr. Kamil YAZGIÇ, Ahmed Midhat'ı anma jübilesinde şöyle anlatır : “ ... Dindar olmakla beraber Midhat Efendi son derece serbest fikirli bir adamdır. Hanesinin büyük bir salonunda bir tiyatro sahnesi yaptırmıştı. Mükemmel dekorlu bu sahnede kendi yazdığı piyeslere aile efradından ve mahalledeki komşu çocuklarından teşkil ettiği heyet azasına temsil ettirir, rejisörlük vazifesini kendisi görürdü. Hatta İlan-ı Hürriyet'te bu aile kadrosu Beyoğlu'nda Fransız Tiyotrosu'nda vazı-ı sahne etmiş ve çok alkışlanmıştı... Bizim yalınun içi sanki bir darü't-talim-i musiki idi. Piyanosundan, orgundan başlayıp her türlü musiki aleti mevcuttu. Midhat Efendinin çocuklarının torunlarının kâffesi musikîşinastılar. Hatta ben bile çocukluğumda keman çalardım. Beş on fasıl geçmişim...”⁸

Ahmed Midhat'ın kahramanları da bu konuda kendisine benzerler. Çoğu bir musiki aleti çalar veya dinlemekten zevk alırlar. Felatun Bey ile Rakım Efendi de, Rakım'ın, cariyesi Cânân'a piyano dersi aldırması, Paris'te Bir Türk'te Nasuh enstrümanla alaturka müzik çalması, yine bu eserde Polini'nin piyano çalması .... Bununla birlikte hemen hepsi sosyal bilimlere ilgili olup Avrupalılara parmak ısırtacak derecede bilgili, şair tabiatlı, felsefi düşüncelidirler.

Romantizmin özelliklerinden biri de doğa güzelliklerine dönüş, uzak ve özelliği değişik ülkeleri konu edinmiş ; halkların değişik töre ve inanışlarını açıklamadır.⁹ Romantizmin bu hususiyeti, doğa güzellğine dönüş motifi zayıf olmakla birlikte Ahmed Midhat'ta tamamıyla vardır. Onun bir çok roman ve hikayelerinde konu, yabancı ülke ve şehirleri, oraların insanını ve yaşamını yansıtır. Yazarın bu tutumu tercih etmesindeki amacı okuyucusunu yabancı diyarlar hakkında bilgilendirmek olup başka millet ve medeniyetle kıyasımızı yaptırmaktır. Böylece eksikliğimizi ve fazlatığımızı daha iyi değerlendirmemizi sağlayıp bilgilenmemizi de istemiştir. Ahmed Midhat'ın kahramanları bu ülkelerde bir misyoner gibi hal ve dilleriyle medeniyetimizi, kültürümüzü savunmuşlardır. Konusunun değişik ülkelere uzandığı roman ve hikayelerden bu konu için vereceğimiz örnekler yazımızın hacmini aşacağından dolayı eser isimlerinden bir kaçının isimlerini vermekle yetineceğiz : Demir Bey, Paris'te Bir Türk, Ahmed Metin ve Şirzat, Mesail-i Muğlaka, Acaib-i Alem, Hayret, Hüseyin Feliah ... Yazar bu eserlerinde kahramanlarının karşısına onlarla tam tezat oluşturan menfi tipleri de koymayı ihmal etmemiştir. Bunu, idealize ettiği kahramanları daha iyi yansıtmayı açısından yaptığını söyleyebiliriz.

Bilindiği üzere 19.yy'a gelinceye kadar tiyatro sahasında klasik tiyatro türleri hakimdir. Bunların arasında da en ziyade trajedi varlığını hissettirir. 19.yy'a gelindiğinde ise edebiyatta romantizmle görülen liberalizm bir edebî tür olan tiyatroya da yansımış ve romantik dram doğmuştur. Romantik dram ise Victor Hugo tarafından nazımla asileştirilmiş melodram'den başka bir şey değildir.

⁸ Us, Hakkı Tarık, Bir Jübilenin İntibaları-Ahmed Midhatı anıyoruz, İstanbul, 1955, s. 93

⁹ Özkırınılı, Atilla, Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, Cem yay, c. 4 s. 995

Klasik trajedi daima nazımla yazıldığı yer, zaman ve olay birliklerine sıkı sıkıya bağlı kaldığı halde romantik dram manzum olduğu gibi düz yazı ile de yazılabilir. Bu yeni dram, trajedinin üç birliğinden ikisini atarak yalnız olay birliğini kullanır. Klasik trajedi ile romantik dram arasındaki diğer önemli farklar ise klasik trajedide kişi sayısı azlığıdır. Romantik dramda ise daha fazla kişi bulunabilir... Trajedinin kabul etmediği yerli renk romantik dramda yer alır. Trajedide az yer tutan lirik öğeler, yeni dramın hemen her yerinde bulunur. Fon itibariyle, tabiat, din, kişisel heyecan, beşerî heyecan gibi konularla zenginleşen bu yeni dramda karanlık entrikalar uğruna her çeşit olaylardan faydalanılır : isyanlar, suikastlar, ölüme karşı olağanüstü dayanıklılık .... asilzadelerin hancı kızlara aşık oluşları .....¹⁰ romantik dramın özelliklerindedir. Bu tiyatro türü edebiyatımıza 19.yy'ın ikinci yarısında girer ve yerli hikayelerimizle ve bu hikayelerin hayal dünyasıyla yetişen edebiyatçılarımız elinde zenginleşerek Şinâsi'nin Şair Evlenmesi ile filizlenmekte olan tiyatromuza tam bir romantiklik katar.

Ahmet Midhat'ın tiyatrolarına baktığımızda ise bu romantiklikten tam nasibini aldığını görürüz. Konusunu Şehname'de alan Siyavuş, lirizmi ve entrikalığı olan bir dramdır. Niyazi Akı, bu eseri Racine'nin Phère'i ile yakından ilgili görür. Ancak eser tarihiliği, bastırılmayan duyguların entrikalar doğuruşu ve hüznülü yönleriyle romantik drama daha yakındır. Alız-ı Sar yahut Avrupa'nın Eski Medeniyeti korku ve heyecanın dolu olduğu bir eser olup Hugo'nun Hernani'sini hatırlatır. Çerkez Özdenler'deki olay örgüsü, duygusal yapıllı oluşu ve yüce bir aşkla birbirlerini seven onurlu kahramanlarıyla tam bir romantiklik içerisindedir. Eyvah'ta ise tam bir dram yaşanır. Eserde birisi karısı olan iki kadının arasında kalan bir erkeğin hikayesi konu edinilir ve kocasını kıskanan kadının (Sabiha hâmm) veremden ölümü anlatılır. Burada veremden ölüm romantizm açısından manidardır. Hükm-i Dil'de ise sınıf farklılığının aşka engel olamayacağı tezi savunularak asilzade bir kızın bahçıvanları olan bir delikanlıya aşkı işlenir. Bu aşkla adeta klasik aşka bayrak açılır. Çengi yahut Daniş Çelebi'de batıl itikatlar ve bol entrikalar görülür. Bu yönüyle eser oldukça romantiktir.

Tanpınar, Ahmed Midhat'ın tiyatrolarını roman ve hikayelerinin ayrı bir nev'in tekiğinde devamı kabul eder. Çünkü bu yapıtlarında da aynı yazı politikasını sürdürür : Eğitcilik, yerlilik ve eğlendiricilik. Tüm roman ve hikayeleri için söylenese de bir çoklarında var olan milliyetçilik (roman ve hikayelerinde bahsettiğimiz manada), tiyatrolar için söz konusu değildir. Bu yerini millî motiflere bırakarak ifadesini bulmuştur. Roman ve hikayelerinde olduğu gibi tiyatrolarında da Ahmed Midhat Efendi, önce batıyı taklitle yola çıkıp daha sonra millî ve yerli bir yapıya ulaşmayı hedefler. Yer yer klasiklerin Cornille, Racine ve Moliere gibi sanatçıların eserlerinin izleri tiyatrolarında görülürse de bunlar romantik bir

¹⁰ Akı, Niyazi, XIV. Yy Türk Tiyatrosu Tarihi, Atatürk Üniv. Basımevi, Erzurum, 1963, s. 89-90

elbiseyle yerleşerek karşımıza çıkarlar. O, bütün eserlerinde toplumumuzun ahlâk yapısını dikkate almış ve bu yapının muhafazasına uygun eserler vermiştir.

Bütün bunlarla birlikte Ahmed Midhat Efendi, tiyatrolarında roman ve hikayelerine nazaran daha güçlü bir teknik üslup ve dille karşımıza çıkar. Bu yönüyle ilgili olarak Tanpınar : “Ahmed Midhat Efendinin sade ve az çok halka yakın dili, tiyatro çalışmalarının çok muvaffakiyetli olmasını temin edebilirdi”¹¹ der. Fakat o, bunu tercih etmeyerek bu sahada verdiği az ürünlerle ilgisinin derecesini ifade etmiş, sahayı Namık Kemal, Ahmet Vefik Paşa gibi dönemin diğer simalarına bırakmıştır.

Bir dava ve misyon adamıdır Ahmed Midhat. Her ne kadar dönemin dava adamlığı sayılan ve mensuplarına siyasilik ve aksiyoner kişilik kazandıran cereyanlar içerisinde olmamışsa da dava adamı da olmamış değildir. Onun davası siyaset meydanları, yönetim ve sadakatle bağlı olduğu II. Abdulhamit’le değil, milletinin, ülkesinin bir çok alanda olan geriliğini okumak ve okutmakla yok etmekle ilgiliydi. Bu düşüncesi ve davası, cehtini ve gayretini bu alana kanalize etmesini sağlamış, bu özelliğini keşfeden II. Abdulhamit’le de bu nednenle araları çok iyi olmuştur. Ahmed Midhat’ın üstlendiği bu misyon ve dava, romantizmin bir başka hususiyetinde kendisini bulur. Avrupa romantikleri de genelde dava adamıdır. Ancak onlarınki daha ziyade bir başka romantiğimiz olan Namık Kemal’inkine benzer. Yalnız şunu belirtelim ki bir davanın peşinden gitme şekli fitratla ilgili olsa gerek. Ahmed Midhat, fitratının gereğini tercih etmiş : davasını masa başında yazmayla, okumayla ve okutmakla sürdürmeyi amaçlamıştır.

Sonuç olarak Ahmed Midhat’ın bütün bu yaptıklarının ne ölçüde romantizmle örtüştüğü ve bunu ne kadar şuurlu yaptığı akla gelebilir. O, bazen okuyup etkilenecek, bazen de taklit ederek takipçisi olduğu batı edebiyatını ve özellikle romantikleri iptidai seviyedeki bir okuyucuya ve yaşamına yansıtarak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Önemli olan bunu başarıp Türk okuyucusuna ve yazarlarına Ahmed Midhatça yol açmasıdır. Belki de bu yolda mutavassıtların yürümesini sağlamış ve böylece Millî edebiyata ulaşılmıştır.

---

¹¹ Tanpınar, Ahmet Hamdi, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İst. 1997, s. 474